

QƏTİBƏ VAQİFQIZI QULİYEVA
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
Türk dilləri şöbəsinin aparıcı elmi işçisi

TÜRK DİLLƏRİNDƏ RƏSMİ-İŞGÜZAR ÜSLUBUN İLKİN QAYNAQLARI **Xülasə**

Hüquq da dövlət kimi, müəyyən mərhələlərlə cəmiyyətin inkişafının məhsuludur. Türk hüquq sistemi, təbii ki, qədim türk dövlətçilik ənənələrinin, siyasi və hüquqi baxışların, münasibətlərin əsasında təşəkkül tapmışdır. Türklərdə “*Törə*” olaraq qəbul edilən hüquqi qaydalar kodeksi nəsildən-nəsilə keçərək cəmiyyət və dövlətin daxilinə intiqal etmiş, türk milli dövlətlərinin hüquqi sisteminin özəyini təşkil etmişdir.

Şərqi Türküstanda müxtəlif vaxtlarda təşkil olunan ekspedisiyalar zamanı aşkar edilmiş çoxsaylı abidələr arasında qədim türkcə rəsmi-hüquqi sənədlər xüsusi yer tutur. Qeyd edək ki, qədim türk dövrünün məhsulu olan rəsmi işgüzar üslubun ilkin qaynaqları hesab edilən bu sənədlərin meydana çıxmasında dövrün tarixi və ictimai-siyasi şəraitinin rolunu nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Bu sənədlər təbii olaraq ictimai və vətəndaş həyata yönümlü idi, vətəndaş-dövlət, vətəndaş-vətəndaş münasibətlərinin tənzimlənməsində mühüm yer tuturdu.

Müxtəlif dövrlərdə yaranan, tərtib olunan hüquqi sənədlər öz dövrünün ictimai-siyasi mənzərəsini, dövlət-vətəndaş, vətəndaş-vətəndaş arasındakı münasibətlərin güzgüsü və tənzimləyicisi olmaqla yanaşı, həm də türk dilinin və türkün hüquqi təfəkkürünün də inikasıdır.

Açar sözlər: Qədim Türk, Şərqi Türkünstan, uyğur, rəsmi-hüquqi sənədlər, terminologiya

Şərqi Türküstanda çoxsaylı uyğur abidələrinin tapılmasından sonra türkologiyada yeni bir epoxanın – uyğurşünaslığın əsası qoyulmuşdur. Rusiya, Almaniya, Böyük Britaniya Elmlər Akademiyası və digər ölkələrin müxtəlif vaxtlarda təşkil etdikləri elmi ekspedisiyalar nəticəsində tapılan qədim türk yazılı abidələr arasında rəsmi-hüquq sənədlər xüsusi yer tutur. Qeyd etmək lazımdır ki, qədim türkcə rəsmi sənədlərin, hüquqi vəsiqələrin meydana gəlməsində dövrün tarixi, sosial-siyasi şərtlərinin təsiri diqqətdən yayınmamalıdır. Bu sənədlər təbii olaraq ictimai və mülki həyata köklənmişdir və vətəndaş-dövlət, fərdlərarası münasibətlərin tənzimlənməsində nəzərə çarpan statusa malikdir. Rəsmi-hüquqi vəsiqələr ümumi olaraq qədim türklərin qanun-qaydalara, hüquqi aktlara, nizamlayıcı institusional sistemə necə riayət etdiyinin göstəricisidir. Və “*ən qədim dövrlərdən başlayaraq türk cəmiyyətində gedən tamamilə təbii sosial-siyasi, mədəni-mənəvi diferensiasiya həmin cəmiyyətin etnotipoloji bütövlüyünü heç zaman əsaslı şəkildə sarsıtmamışdır*” (3, s.7) fikrinin faktiki dəlili kimi türklərin ictimai həyatının

təşkilində, fərdlərin davranışının və müxtəlif sosial zümrələrin fəaliyyətinin nizamlanmasında Türk Törəsinin- qədim türk hüquq sisteminin bütövləşdirici, birləşdirici missiyasının mühüm rol oynadığını unutmamalıyıq.

Ümumiyyətlə, rəsmi-hüquqi sənədlər əsasında gəlir sahiblərinin, zəngin təbəqənin, aşağı təbəqənin, müəyyən qazanc mənbəyi olan insanların cəmiyyətdə hansı imtiyazlara sahib olduğunu, hüquqi müəssisələrdə status, təsis edilən müxtəlif vergi növləri və onların maliyyə təminatının mənbəyi, vergilərin dövlət büdcəsinə və ya yerli büdcələrə köçürülmə sxemi, vətəndaş və dövlət arasındakı münasibətlərin, qurumlar və dövlətlərarası hüquqi əlaqələrin hansı meyarlarla tənzimləndiyini, hüquqi sistemdə vətəndaşın hansı qaydalar istiqamətində hərəkət etməli olduğunu öyrənə bilirik.

Rəsmi-hüquqi sənədlərin növünə görə dil və üslub, tərtibat forması, hüququ əsası vardır. Janr tipologiyasına görə sənədlərin üslubi xüsusiyyətləri, hər növün dil quruluşu, məzmunu və tərtibat qaydaları, hüquqi əsasları vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, rəsmi-hüquqi sənədlərin dili rəsmi-işgüzar, hüquqi yazı üslubunda tərtib olunur və bu üslub başqa üslublardan ilk növbədə terminoloji sistemi ilə fərqlənir. Bu üsluba dair sənədlərdə işlənən sözlər, terminlər konkret mənə yükünə sahib olur, onlarda qanunvericilik, məlumatvericilik, rəsmilik, təsbitlik, qərarlılıq, məsuliyyətlik xarakteri əks etdirir. Rəsmi dövlət sənədlərinin, müxtəlif məzmunlu rəsmi yazışmaların səciyyəvi xüsusiyyətləri dilin ən ali dərəcədə mükəmməlliyi və yığcamlığı, fikrin (söz və ya ifadələrin) birmənalılığı, aydınlığı, rəsmi-hüquqi cəhətdən əsaslandırılmasıdır. Bütün bu ümumi və xüsusi cəhətlər əsasında rəsmi-hüquqi sənədləri prinsipial olaraq belə tərif etmək olar: Hüquqi sənədlər - hüquq normalarının, hüquq normalarına uyğun olaraq münasibətlərin yaranması, dəyişməsi və ya xitam verilməsi ilə əlaqələndən hüquqi əhəmiyyətli məlumatların daşıyıcısı, hüquqi proseslərin iştirakçılarının hüquq və vəzifələrinin əsası və ya təsdiqi kimi çıxış edir. Hüquqi sənədlərin əsas əlamətlərini belə ayırmaq olar: *maddi forma, informativlik* – hüquqi sənəd müxtəlif formalarda məlumatları ehtiva edir; *hüquqi qüvvə* - rəsmi-hüquqi sənəd müəyyən hüquqi prosesin iştirakçılarının qanuni hüquq və vəzifələrini ya yaradır, ya da təsdiq edir ki, məhz bu xüsusiyyət rəsmi-hüquqi sənədlərin əsas funksional məqsədini təşkil edir. Və *sənədin statusunun hüquqi müəyyənliliyi* - hüquq normaları hüquqi sənədlərin mövcudluğunun əlamətlərini, onların konkret şəraitdə müəyyən hüquqi məqsədlər üçün istifadə edilməsinin mümkünlüyünü ehtiva edir.

Qədim türkcə rəsmi-hüquq sənədlər fərdlərin dövlət qurumları, cəmiyyətdəki müxtəlif zümrələr (hərbi, idari, ticari, dini və b.) ilə olan əlaqələrini, münasibətlərini əks etdirən əhəmiyyətli qaynaqlardır. Qeyd edək, Professor Osman Fikri Sərtqaya rəsmi-hüquqi sənədlərin tapıldığı və mühafizə olunduqları yerlərin, kolleksiyaların adlarını, sənədlərin hansı mərkəzlərdə qorunduğu belə ümumiləşdirir: “*Ümumiyyətlə, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Orta Asiyaya edilən elmi ekspedisiyalar zamanı Turfan vadisində və Dunhuanqda tapılan mətnlər İngiltərədə, Londonda*

“British Library” kitabxanasında Ser Aurel Steyn, Fransanın Paris “Biblioteque Nationale” kitabxanasında Paul Pelyo, İsveçin Stokholm şəhərində Etnoqrafiya Muzeyində Sven Heyden kolleksiyası, Finlandiyanın Helsinki şəhərində G.G.Mannerheyne, Yaponiyanın Kioto şəhərində Kont Otani, Türkiyənin İstanbul Universiteti kitabxanası və Ankara Arxeoloji Muzeyində, Rusiyanın Sankt-Peterburq şəhərində Asiya Muzeyində V.İ.Roborovski və D.A.Klements kolleksiyalarında, Çin Xalq Respublikasında Pekin Milli Muzeyində, o cümlədən başqa ölkələrin kitabxana və muzey kolleksiyalarında mühafizə olunur” (6, s.380). Uyğurca hüquq sənədləri haqqında, onların təsnifatı, tapılma şəraiti, növləri və məzmunu haqqında müxtəlif səviyyələrdə tədqiqatlar aparılmış, bu tədqiqatlar daha çox Rusiya, Almaniya, son illərdə isə Türkiyə alimləri, türkoloqları tərəfindən genişləndirilmişdir.

Uyğurca hüquq sənədlərinin ilk tədqiqatçılarından olan R.R.Arat yazır: “Hüquq sənədlərinin təhlilinin millətlərin hüquqi-mülki, ictimai müəssisələrinin inkişafını izləməkdə nə qədər vacib olduğunu xatırlatmaq yetərlidir. Tarixin qədim dövrlərində Türklərin meydana gətirdikləri hüquqi müəssisələr haqqında məlumat verə biləcək və türklərin özlərinin qələmə aldığı bu materialların əhəmiyyəti, yalnız hüquq sahəsi hüdudları içində qalmır, Türk mədəniyyət tarixinin hər istiqaməti ilə az və ya çox dərəcədə əlaqədardır” (1, s.11-17).

Bu günə qədər gəlib çatan qədim türk-uyğur rəsmi-hüquq sənədləri bilavasitə türk cəmiyyətində inkişaf edən bir çox hüquqi aktların - kölə alım-satımı, monastırların inşası, monastırlara vəqf olunan ərazi və bağların həvaləsi, bu təyinatların təsdiqi və vergidən azad edilməsi, övladlıq, miras, satış və kirayə kimi bir çox fərqli hüquqi və mülki məsələlərlə bağlı çoxsayda məfhumları ehtiva edir. Sənədlərin təhlili göstərir ki, maliyyə və iqtisadi, ticari və əkinçilik həyatı olan uyğur türklərinin müəyyən mənada ölçü sistemləri də mövcud olmuşdur. Bu sənədlərin dili isbat edir ki, ən qədim dövrlərdən başlayaraq türk dillərində rəsmi-əməli üslubun ilk rüşeymləri meydana çıxmağa başlamış, tarixi inkişaf nəticəsində forma və qəlib, standart ifadələr mükəmməl şəkildə düşmüşdür.

Qədim türk dövlətləri – Hun, Göytürk, Uyğur xaqanlıqları dövründə, daha sonralar imperatorluqlar dönəmində yazılan və tərtib olunan müxtəlif rəsmi-hüquqi xarakterli sənədlər rəsmi-işgüzar üslubun inkişaf prosesini, onun formalaşma istiqamətlərini və bu nümunələrin linqvistik xüsusiyyətlərini tədqiqi üçün zəngin faktlar verir. Bu üsluba dair yazılan xeyli sayda sənədlərdən alınan faktoloji sübutlar göstərir ki, türk dillərində rəsmi-işgüzar üslubun tarixi daha erkən dövrlərdən başlamışdır. Təəssüf ki, türk dillərində rəsmi-işgüzar üslubun inkişaf tarixi, linqvistik xüsusiyyətləri, xüsusi bir qat təşkil edən terminoloji bazası sistemli tədqiq edilməmiş, tematik təsnifatı, fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik səviyyələrdə normalaşma prosesi kompleks şəkildə araşdırılmamışdır.

Türkcə hüquqi sənəd üslubunun, rəsmi-əməli üslubun formalaşması tarixi dövrləşdirilərkən əsasən, ilk dövr olaraq e.ə Hun dövrü götürülür. Əldə edilən qədim türkcə rəsmi-hüquqi sənədlər əsas götürülərək rəsmi-işgüzar üslubun meydana

gəlməsi, onun qədim və orta əsrlər üzrə tarixi inkişaf yolu belə təsvir olunur: 1. Rəsmi-işgüzar üslubun ilk dövrü (daha erkən dövrlərə və Hun dövrünə aid sənədlər - e.ə. III əsrdən b.e. V əsr). 2. Göytürk xaqanlığı dövrü rəsmi-işgüzar üslub (b.e. VI-X əsrlər). 3. Qaraxanilər dövrü rəsmi-işgüzar üslub (X əsrin II yarısından XII ərsə qədər); 4. Çağatay xaqanlığı dövrü rəsmi-işgüzar üslub (XIII-XIV əsrlər); 5. Teymurilər dövrü rəsmi-işgüzar üslub (XIV II yarısından XV əsrə qədər).

Dövlət və vətəndaş, vətəndaş və vətəndaş arasında hüquqi aktın təməli prinsiplərinə əsasən tərtib olunan müxtəlif məzmunlu türkcə hüquqi mətnlərin, rəsmi sənədlərin sinifləndirilməsi, təsnifat prinsipləri fərqli metodoloji aspektlərə dayanır. Qədim türkcə hüquq sənədlərinin, rəsmi-işgüzar üsluba dair ilkin qaynaqlar ilk dəfə Rəşid Rəhməti Arat tərəfindən təsnif edilmişdir. Daha sonra bu sahə ilə bağlı araşdırmalar yeni bir müstəviyə daşınmış, tapılan yeni sənədlər L.V.Klark tərəfindən də təsnifata cəlb olunmuşdur. L.V. Klarkın doktorluq dissertasiyası olan və rəsmi-hüquqi sənədlərin təhlilini əhatə edən “Şərqi Türküstanın uyğurca mülki sənədləri” əsəri altı hissədən ibarətdir (5).

Qədim türkcə rəsmi-hüquqi sənədlər üzrə aparılan ciddi tədqiqatlar sırasında Nobudo Yamadanın araşdırmaları dayanır. N.Yamadanın araşdırmalarının böyük hissəsi bu mövzu ilə bağlıdır. P.Zieme, J.Oda və T.Moriyasu onun apardığı bütün tədqiqatları toplayaraq “Uyğur müqavilələri toplusu” (Sammlung Uigurischer Kontrakte) adlı kitabda üç cild şəklində nəşr etdirmişdir. Birinci cildə N.Yamadanın sənədlərlə bağlı araşdırmaları, ikinci cildə sənədlər, üçüncü cildə isə sənədlərin faksimilələri yer almışdır (7). N.Yamadanın qədim türk-uyğur hüquqi vəsiqələri, mülki sənədləri ilə bağlı araşdırmaları əsasında sənədlər yeni formada, bu dəfə daha əhatəli və kompleks bir təsnifatla ortaya qoyulmuşdur:

I. Rəsmi sənədlər (inzibati, diplomatik, hərbi və dini birliklər):

1. Əsasnamə və inzibati qaydalar; 2. Diplomatik məktublar; 3. Şəhadətnamələr; 4. Qəbzələr; 5. Ərizələr; 6. Hesabatlar; 7. Dəftərlər və siyahılar, 8. Dualar; 9. Qarışıq sənədlər;

II. Xüsusi sənədlər:

1. Müqavilələr; 2. Qəbzələr; 3. Məktublar və hesablar; 4. Qeydlər və siyahılar; 5. Dualar; 6. Müxtəlif məzmunlu.

N.Yamadanın nəşrində təqdim olunan 121 sənəd bu təsnifat əsasında 9 alt qrupa bölünmüş və kodlaşdırılmışdır: 1. Satış; 2. Mübadilə, mübadilə; 3. İcarə; 4. Borc; 5. Övladlığa götürmə; 6. Girov; 7. Azad etmə; 8. Vəsiyyətnamələr; 9. Qarışıq sənədlər (7, s.XIII-XIV).

Türklərin hüquq sistemi, rəsmi-işgüzar üslubda yazılan sənədlərlə bağlı aparılan ciddi araşdırmalardan biri Əhməd Cəfəroğlunun “Uyğurlarda hüquq və maliyyə istilahları” adlı əsəridir. 1934-cü ildə qələmə alınan araşdırmada mülki sənədlər uyğurlarda hüquq anlayışı, sosial ədalətin əsas prinsipləri türk yaşam tərzində kontekstində şərh edilmişdir. Əsərdə sənədlərin təsnifi prinsipləri və yazı xüsusiyyətləri təhlil edilərək bəzi nümunələr verilmişdir (2, s.4-7).

Rəsmi-işgüzar üslubun ilkin qaynaqları hesab edilən qədim türkcə rəsmi-hüquqi vəsiqələr, sənədlər türklərin dövlət daxilində dövlətin öz vətəndaşları ilə hüquqi münasibətlərini, eləcə də digər dövrlətlərlə, qonşu xalqlarla, xüsusən çinlilər və orta irandilli xalq olan soqdlər, eləcə də tibetlilər, hindlilərlə siyasi-iqtisadi, diplomatik, ticari əlaqələrini əks etdirir. Akademik Nizami Cəfərov “*Göytürk dövründə türklərin Çin, İran, rum, ərəb dünyası ilə çoxspektrli əlaqələri daha da intensivləşir, onlar (türklər) dünyanın müxtəlif dini dünyagörüşləri, mədəniyyətləri ilə sonsuz bir maraqla tanış olur...*” deyərəkən ədəbi-bədii fikrin zənginliyi, türk düşüncəsinin, bədii-estetik təfəkkürünün möhtəşəmliyinin təkabğnverici qüvvələrindən biri olması prizmasından yanaşsa da, özlüyündə bu mülahizə türklərin qonşu dövlətlər və regiondakı digər millətlərin nümayəndələri, iqtisadi-siyasi, mədəni əlaqələr qurduqları ayrı-ayrı etnoslarla hüquqi münasibətlərinin əksi kimi də məsələyə aydınlıq gətirir (3, s.6).

Əski türk hüquq sənədləri əsasən VI-XI əsrlərə aiddir. Bu sənədlər bizə əski türklərin hüquq mədəniyyəti, iqtisadi həyatı və hüquqi münasibətləri haqqında dolğun məlumat verir. Tapılan rəsmi-hüquqi sənədlərdən Göytürk və Uyğur xaqanlıqları dövründə çox inkişaf etmiş bir hüquq sistemi olduğunu görürük. Tapılan sənədlər siyahıyaalma, mal və pul qarşılığında ödənilən vergilərə aid mülki hüquqa dair sənədlərdən ibarətdir. Bundan başqa məktublar, vəsiyyətnamələr, övladlığa götürmə, nikah və boşanma əqdi, ailə hüququ, kölə alqı-satqısı, şəxslər arasında bağlanan müqavilənamələri əks etdirən və tamğalı-möhürlü olan yarlıqlar da rəsmi-işgüzar üslubun ilkin qaynaqları sırasındadır. Bu sənədlərə nümunə olaraq “Xidmətçinin ustaya şikayəti”, “Torpaq satışına dair sənəd”, “Küncüt borc kağızı”, “Neft borc kağızı”, “Tarla kirayəsi”, “Kətanla tarlanın mübadilə kağızı”, “Kətanla qadının mübadilə kağızı” və digər sənədləri göstərmək olar.

Unudulmamalıdır ki, bir çox sənədlər, şəxsi yazışmalar, yarlıqlar, kolofonlar qədim türklərin inkişaf etmiş ticarət həyatının da formalaşdığını göstərir. Qədim türkcə rəsmi-işgüzar üslubun ilkin qaynaqları olan rəsmi-hüquqi sənədlər arasında çoxlu borc qəbzləri, alqı-satqı sənədləri var. Borc qəbzləri şərab, pul, pambıq parça, küncüt yağı, alqı-satqı sənədləri isə torpaq və ərazi, kölə alqı-satqısına aiddir. Bu örnəklərin hər birinin məzmunun a uyğun tərtib forması vardır və sənədlərdə qəlib ifadələrin və standart formaların işlənməsi, tarixin yazılması, tamğa/möhürlərin qoyulması, imzalayan şəxslərin adlarının sadalanması mühüm rol oynayır.

İlkin qaynaqların dilinin tədqiqi göstərir ki, türk dillərində bu üslubun leksik-terminoloji bazası müxtəlif yollarla zənginləşmişdir. Əgər qədim türkcədə bu üslubun xüsusiyyətlərini əks etdirən terminlər daha çox millilik kəsb etdirsə də, sonrakı dövrlərdə, xüsusən də orta əsrlərdən başlayaraq daha çox ərəb-fars dillərindən alınan terminlərin üstünlüyü müşahidə olunur. Qədim türkcə vergi, torpaq, alqı-satqı sənədlərinin dilində *Barım, Tamka, Nişan, nişan çiz, Nişan tamga, İlçi, Tapıqçı, Kalan/Kalançı, Bağçı, İnçü bağçı, İşçi, Ulağçı, Alımçı, Birimçi, Basıv, Birim, Birt, Borluy, Aş, Tüşük, Umtu, Salıv, Tesik, Vurut, Vopçur, Yasav* kimi bir çox

termin və termin səciyyəli söz birləşmələri müxtəlif hüquqi aktları əks etdirmək üçün istifadə olunur.

Məktublarda, borc sənədlərinin, ticari qəbzlərin, hesabat dəftərlərinin, yarlıqların, hüquqi statusu olan müxtəlif məzmunlu vəsiqələrin standart ifadələrlə başlanması, müəyyən çərçivələrdə və özünəməxsus üslubda tərtib edilməsi qədim türkcədə hüquqi yazı sisteminin – rəsmi-ışgüzar üslubun formalaşdığını sübut edir. Bu tarixi mənbələr, ilkin qaynaqlar işığında türkcəyə aid milli hüquqi istilahlara işlənmə mənzərəsini izləmək mümkündür.

Hüquqi dil, rəsmi-ışgüzar üslub dildaxili və dilxarici faktorların təsiri ilə təşəkkül edir və formalaşır, inkişafı yoluna qədəm qoyur. Dilin və təfəkkürün inkişafı, cəmiyyətin sosial statusunun müəyyən çərçivələrə sığması öz növbəsində rəsmi-ışgüzar üslubun inkişafına istiqamət verir, hakim dilin hüquqi statusunun da müəyyənlişməsinə təsir göstərir. Ədəbi dilin digər funksional üslublarından fərqli olaraq rəsmi-ışgüzar üslubda dinamiklikdən daha çox mühafizəkarlıq, bunun da fonunda istimai-siyasi şüurun bəyanı, dövlətçiliyin sabitliyi əsasdır.

Əski türk hüquq sənədlərinin dili həm hüquqi dövlətçilik ənənələrinin, hüquq və idarəçilik ierarxiyasının, dövlət-vətəndaş və vətəndaşlararası, fərdlərarası münasibətlərin dilinin əksidir söyləsək, yanılmazdır. Bu sənədlərin kontekstində əski türkcədə hüquqi terminoloji sistemin, lüğət tərkibinin zənginləşmə yollarını araşdırmaq, türkcə rəsmi-ışgüzar üslubun xüsusiyyətlərini və normalarını müəyyən etmək, hüquq dilinin formalaşması və inkişaf səviyyələrinin istiqamətlərinin müəyyənlişdirilməsi dil tarixi baxımından əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Arat R. R. *Eski Türk Hukuk Vesikalari*. /Journal de la Socete Finno-Ougrienne, cild 65. 1964. s.11-17.
2. Caferoğlu A. *Uygurlarda Hukuk ve Maliye Istilahlari*. Türkiyat Mecmuası, C. IV, İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1934, s.1-43.
3. Cəfərov N. Türk xalqları ədəbiyyatı. Qədim dövr. Çəşioğlu, Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi, Bakı: 2006, 320 s.
4. Clark L. *Introduction to the Uyghur Civil Document of East Turkestan (13th-14th CC.)*, Indiana University, 1975.
5. Sertkaya O.F. “*Eski Uygur Türkçesi Araştırmaları Tarihine bir bakış ve eski Uygur Türkçesi üzerine Türkiyede yapılan son çalışmaları*”. Tanıtma, Tahlil ve Tenkitler. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten-1995, TDK Yayınları, 1997, s.411-431.
6. Sertkaya O. F. *Turfan metinleri ve yapılan yayınları*. Türkiyat Mecmuası, C. XIX, ss. 309-334, İstanbul, 1980.
7. Yamada, N. *Sammlung Uigurischer Kontrakte, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu*. Osaka, 1993.

Gatiba VAGIFKIZI GULIYEVA
PRIMARY SOURCES OF OFFICIAL-BUSINESS STYLE IN THE TURKIC
LANGUAGES

Summary

Like the state, law is a product of the development of society at a certain stage. The Turkic legal system, of course, developed on the basis of the ancient traditions of the Turkic statehood, political and legal views and relations. The code of legal norms, known among the Turks as the “Torah”, passed down from generation to generation, penetrated society and the state and became the core of the legal system of the Turkic nation-states.

Among the monuments discovered during expeditions organized at different times in East Turkestan, Uighur official legal documents occupy a special place. It is necessary to take into account the role of the historical and socio-political conditions of the period in the emergence of these documents, which are the product of the ancient Turkic period and are considered the primary sources of the official business style. These documents were naturally oriented towards public and civil life, had a prominent status in the regulation of citizen-state, citizen-citizen relations.

Legal documents created and compiled in different periods are a reflection of the socio-political landscape of their time, a mirror and regulator of state-citizen, citizen-citizen relations, as well as the Turkic language and Turkic legal thinking.

Key words: Old Turkic, East Turkestan, Uighur, official legal documents, terminology

Гатиба ВАГИФКИЗИ ГУЛИЕВА
ПЕРВИЧНЫЕ ИСТОЧНИКИ ОФИЦИАЛЬНО-ДЕЛОВОГО СТИЛЯ
В ТЮРКСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

Как и государство, право является продуктом развития общества на определенном этапе. Тюркская правовая система, конечно же, сложилась на основе древних традиций тюркской государственности, политических и правовых взглядов и отношений. Кодекс правовых норм, известных у тюрков как «Торе», передаваясь из поколения в поколение, проник в общество и государство и стал ядром правовой системы тюркских государств. Среди памятников, обнаруженных во время экспедиций в Восточном Туркестане, организованных в разное время, занимают особое место уйгурские официально-юридические документы.

Необходимо учитывать роль исторических и общественно-политических условий периода в появлении этих документов, которые считаются первоисточниками официально-делового стиля древнетюркского периода. Эти документы были естественным образом ориентированы на общественную и гражданскую жизнь, имели заметный статус в регулировании отношений гражданин-государство, гражданин-гражданин.

Официально-юридические документы, созданные и составленные в разные периоды, являются отражением общественно-политического ландшафта своего времени, зеркалом и регулятором отношений государство-гражданин, гражданин-гражданин, а также тюркского языка и тюркского правового мышления.

Ключевые слова: Древнетюркский, Восточном Туркестан, уйгурские, официально-юридические документ, терминология

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 16.02.2022

Çapa qəbul olunma tarixi: 28.02.2022

**Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, professor Nadir Məmmədli
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**